

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

ALBERTAS JUŠKA. MAŽOSIOS LIETUVOS MOKYKLA. KLAIPĖDA: KU LEIDYKLA, 2003. 845 PSL.

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama knyga, kaip ir ankstesnis šio autoriaus darbas „Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI – XX amžiuje“, skirta svarbiems Mažosios Lietuvos kultūros aspektams nušviesti. Knygą sudaro dvi dalys ir daugiau kaip šimtas lapų priedų. Vertas pagarbos autoriaus užmojis apžvelgti Mažosios Lietuvos mokyklos raidą per 400 metų. Siekiant šį užmojų realizuoti autoriui teko perskaityti šūsnį literatūros, susisteminti gausybę faktų.

A. Juškos knyga – nelengvas uždavinys recenzentui dėl daugelio priežasčių: didžiulė knygos apimtis, neaiškiai artikuliuojami autoriaus tikslai įvade ir kita. Pirmiausia susiduriame su „žanro problema“. Peržvelgus turinį akivaizdu, kad knygą sudaro dvi kontrastingos dalys: pirmoji pretenduoja į mokslinę švietimo raidos kultūriniame-etnografiniame Mažosios Lietuvos regione XVI – XX a. analizę, antroji – faktografinė, kurioje aprašoma Klaipėdos krašto mokyklų istorija ir švietėjų biografijos. Įvadinėje knygos dalyje išdėstytos autoriaus mintys netampa skaitytojui patikimu „kompasu“, keliaujant per 700 teksto puslapių. Būtinybė nagrinėti Mažosios Lietuvos mokyklos temą grindžiama vienu sakiniu: „Iki šiol ji, esminė mūsų lietuviškosios kultūros dalis, tik priešokiais tirta“ (p. 15). Analogiškai „aptakiai“ apibrėžiama ir chronologija: „Tuščioje vietoje niekas neatsiranda, tad ieškota sąsajų su senaisiais laikais“ (p. 15). Tik perskaičius pirmos dalies pirmuosius skyrius paaiškėja, kad „senieji laikai“ siekia net prūsų gentis. Įvadinės dalies pabaiga kiek stebina autoriaus atvirai išsakyta nuostata nesiekti kritiškai vertinti knygoje panaudotą istorinę literatūrą: „Knygų, straipsnių, kuriais remiamasi knygoje, autoriai yra pateikę prieštaringų duomenų, skirtingai vertinę įvykius. Dabar nustatyti, kuris jų teisingas, kuris klaidingas, be galo sunku“ (p. 17). Perskaičius šiuos teiginius kyla mintis, jog knygos tekstas turėtų būti lengvai skaitomas (ši nuojauta visiškai pasitvirtina, o tai neabejotinai yra privalumas), bet kartu akivaizdu, kad neverta tikėtis drąsių mokslinių hipotezių ar novatoriškų minčių aštriais istoriografiniais šios temos klausimais.

Daug abejonių kelia pirmieji du knygos skyriai. Vienas jų, skirtas mokyklų situacijai Kryžiuočių ordino valstybėje, atrodytų logiškas, bet daugybė pavartotų dar XX a. pirmojoje pusėje sukurtų klišių nuveda autorių trafaretiniu istoriografijos keliu, kartojant daugiausia P. Vileišio teiginius, ypač kai kalbama apie Ordino politiką prūsų atžvilgiu. Čia tikrai būtų pravertęs H. Boockmanno veikalas, beje, išleistas ir lietuvių kalba (Boockmann H. Vokiečių ordinas. XII jo istorijos skyrių. Vilnius, 2003). Aklas sekimas senomis klišėmis kartais verčia autorių vartoti vienas kitam prieštaraujančius teiginius ar vertybines nuostatas. Pavyzdžiui, kalbant apie seniausius rašytinius tekstus prūsų kalba rašoma: „Taigi didysis melagis Simonas Grūnavas įnešė nemažai painiavos į baltiško rašto paieškas“ (p. 27), tačiau šis „didysis melagis“ tampa neginčijamu autoritetu kitame skyriuje, kalbant apie Mažosios Lietuvos formavimąsi (p. 29). Beje, A. Juška iš P. Vileišio perėmė ir sulietuvintą kronikininko Simono Grunau pavardės rašymo formą, nors visame recenzuojamos knygos tekste yra vartojamos originalios pavardžių formos, ir tai pozityvu. Baigiant šių problemiško pirmųjų knygos skyrių aptarimą, belieka pažymėti, kad neįmanoma dviejų lapų apimties skyriuje išanalizuoti tokią kontroversišką istoriografinę problemą kaip Mažosios Lietuvos formavimasis, tad ir tokio skyriaus pavadinimo nevertėjo palikti.

Pernelyg lengvai autorius traktuoja ir tiesiogiai su pasirinkta tema apie mokyklas susijusius klausimus ir problemas. Atidžiau komentuosime III skyriaus ketvirtąjį poskyrį „Švietimo įstaigų

tinklo kūrimas Mažojoje Lietuvoje. Šios problemos kertinis akmuo – lietuvininkų mokyklų skaičius. Čia autorius nepateikia jokių naujų šaltinių, kaip ir kituose pirmosios dalies skyriuose remiasi daugiausia XX a. pirmosios pusės ar senesniais leidiniais, o juose pateiktus duomenis traktuoja kaip pakankamą įrodymą. Pavyzdžiui, p. 48 cituojamas T. Preusso teiginys, jog „1568 m. jau buvo 20 lietuviškų mokyklų“, išspausdintas 1899 m. leidinyje „Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft“. Diskutuotinas ir A. Juškos komentaras šiam teiginiui: „Straipsnio autorius ši skaičių pateikia be išlygų, kaip nekeltantį abejonių, vadinasi, visos veikiančios lietuviškos mokyklos jam buvo gerai žinomos, tiksliai suskaičiuotos. Deja, jų neišvardija, nė vienos nenurodo“. Akivaizdus prieštaravimas nėra prasmės komentuoti. Tik pažymėsime, kad T. Preussas gyveno XIX a. pabaigoje, ir neaišku, kaip jam galėjo būti tiksliai žinomos mokyklos, veikusios XVI a., jeigu jis jų ne tik neišvardija, bet ir jokie šaltiniai nenurodo. Abejotini ir kiti autoriaus argumentai (p. 47), kuriais jis grindžia minėtų 20 lietuviškų mokyklų egzistavimo faktą Mažojoje Lietuvoje: mokyklų atidarymas buvo būtinybė, nes to reikalavo religinių-socialinių gyvenimą reglamentavę dokumentai, juos realizuojant minėtu laikotarpiu jau veikė parapijos, pastatyti maldos namai, paskirti kvalifikuoti dvasininkai. Šiam teiginiui pagrįsti nėra jokio šaltinio. Tą pačią temą analizavusi istorikė Ingė Lukšaitė nurodo, jog žinios apie to meto mokyklas labai menkos, jų negali papildyti generalinių vizitacijų medžiaga, nes nebuvo vizituojama iki 1568 m., bei tai, kad trūko pakankamai gerai pagal keliamus reikalavimus pasirengusių pedagogų (Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečiame dešimtmetyje – XVII a. pirmoje pusėje. Vilnius, 1999, p. 1996–1997). Savo teiginius I. Lukšaitė dažnai grindžia naujais dokumentais, jos rastais Valstybiniame slaptajame Prūsijos kultūros paveldo archyve Berlyne. A. Juška nenaudoja kur kas lengviau prieinamų šaltinių. Pvz., pagrįsdamas mokyklų buvimo Kuršių nerijoje faktą, remiasi A. Bittenso ir J. Sembritzkio veikalu „Geschichte des Kreises Heydekrug“, išleistu 1920 m., kur aprašoma dvasininko D. G. Zudnochowijaus biografija, bet vertėjo susipažinti su išlikusiomis šio dvasininko parašytomis Karvaičių mokyklos ataskaitomis, saugomomis Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Retų spaudinių skyriuje.

Nelabai suprantamos kai kurios autoriaus inovacijos vartojant terminus, pvz., „lietuvių gentis“ (p. 16). Istoriografijoje tradiciškai vartojami terminai „baltų gentys“, „prūsų gentys“, „kuršių gentis“ ir pan., kalbant apie regiono raidą iki Lietuvos valstybės ir Vokiečių ordino valstybės susidarymo XIII a., o lietuvininkų etninės grupės, t. y. Mažosios Lietuvos gyventojų, kalbėjusių lietuvių kalba, etniskultūrinis regionas susiformuoja XV–XVI a. sandūroje, todėl genties sąvoka, orientuojanti į ikivalstybinę etnosą raidą, lietuvininkams netaikytina. Visiška painiava atsiranda, kai viename sakinyje vartojami terminai ir „mažlietuvių kultūra“, ir „lietuvininkų gentis“ (p. 226). Prie panašių nepagrįstų inovacijų priskirtina ir mokslinio aparato specifika šioje knygoje. Autorius dažnai cituoja dokumento originalų pavadinimą, kurio jis pats nėra matęs, o po to nurodo, jog šis dokumentas jau buvo publikuotas kito autoriaus darbe, taip ignoruodamas visuotinai priimtas normas, kurių būtina laikytis moksliniame darbe.

Korektūros klaidų tokiam dideliame tekste išvengti, ko gera, neįmanoma, bet negerai, kai jų pasitaiko pavadinimuose. Pvz., vietoj Lyko (Elko) miesto rašoma Luko (p. 40), o XII skyriaus pavadinime „Lietuvių kalbos smelkimas visuomeniniame gyvenime“ žodis „smelkimas“ gerokai klaidina ir belieka spėlioti, kad turėtų būti „smerkimas“. Verta pažymėti, kad šiam skyriui – ir tai ne išimtis – būdingas eklektiškumas: griebiamasi net JAV pavyzdžio ir „paprastai sprendžiama“ sudėtinga asimiliacijos ir germanizacijos santykio Mažosios Lietuvos istorijoje problema.

Vertingiausia šios knygos dalis – antroji, kur nuosekliai dėstoma Klaipėdos krašto visų pakopų mokyklų istorija, stengiasi surinkti visus publikuotus bei Lietuvos valstybiniame archyve saugomus dokumentus apie krašto mokyklas. Iki šiol nebuvo leidinio, kuriame kompaktiškai būtų dėstoma visų mokyklų istorinė raida nuo jų susikūrimo iki Antrojo pasaulinio karo. Verta pažymėti, jog šio skyriaus turinys turėjo nulemti knygos pavadinimą, o esamu pavadinimu „Mažosios Lietuvos mokykla“ skaitytojui pažadama daugiau, nei jis gali aptikti knygos turinyje, nes nuosekliai ir išsamiai nušviesta tik Klaipėdos krašto mokyklų istorija. Būtent ši A. Juškos knygos dalis labiausiai pravers visiems, kurie siekia įdėmiau susipažinti su Klaipėdos krašto mokyklų istorija.

AR KURŠMARIŲ ŽVEJAMS RŪPĖJO DAINOS?

(RIMANTAS BALSYS. MAŽOSIOS LIETUVOS ŽVEJŲ DAINOS.
Sandaros, turinio ir poetikos ypatumai. KLAIPĖDA, 2003. 239 PSL.)

Rimantas Sliužinskas

Šioje monografijoje apibendrinamų etnologo Rimanto Balsio tyrimų problematika yra aktuali ne tik Klaipėdos ar pamario krašto, bet ir visos Lietuvos bei užsienio etnologams, tautosakininkams, ypač – lyginamosios baltų tautų kultūros istorijos bei kultūrinės antropologijos tyrėjams. Autorius siekia nustatyti Mažosios Lietuvos žvejų dainų ypatumus ir jų santykius su lietuvių bei latvių liaudies dainų tradicijomis. Natūraliai kyla problemos: kokios šių dainų poetikos ir simbolikos ypatybės vienija arba skiria tokių dainų funkcinės grupės? Kuo ypatinga šio istorinio Lietuvos etninio regiono dainuojamoji tautosaka kitų, gretimų, etninių regionų kontekste? Tokio tyrimo tikslą iš esmės apsunkina ir bene bendriausio pobūdžio objektyvi problema – ką laikyti žvejų dainomis? V. Misevičienės sudarytame Lietuvių liaudies dainų kataloge žvejų dainos yra išskirtos kaip darbo dainų poskyris, nurodant, kad tokių dainų kilmė ir gyvavimas neatskiriamai susiję su fiziniu darbu. Kita vertus, derėtų atkreipti dėmesį ir į L. Mukaitės užfiksuotą Kuršmarių žvejo A. Balčiaus liudijimą, kad „(...) žvejojami nedainuodavo, nes žvejyba – sunkus darbas, dainuot nėra kada“ (p. 8). Rimantas Balsys pateikia savą žvejų dainų sampratos definiciją. Joje teigiama, kad „(...) žvejų dainos iš tikrųjų nėra darbo (žvejybos) palydovės, o labiau atskiros socialinės žmonių grupės, ilgai gyvenančios prie didelio vandens ir užsiimančios žvejyba, dainos. Taigi žvejų dainomis reikėtų laikyti visas Mažojoje Lietuvoje nuo L. Rėzos iki paskutiniosios tautosakos rinkimo ekspedicijos bei visas nuo XIX amžiaus pradžios iki XX amžiaus pabaigos (...) užrašytas ir skelbtas dainas. Taip pat žvejų dainomis reikia laikyti ir po kitus Lietuvos regionus pasklidusias užrašytas, bet greičiausiai iš pamario krašto kilusias dainas (arba atskirus jų kompozicinius fragmentus). Ir atvirkščiai – žvejų dainomis nelaikomos iš kitų Lietuvos regionų į Mažosios Lietuvos dainų rinkinius patekusios dainos“ (p. 8). Tokia nuostata yra ypač aktuali vienareikšmiškai nustatant etnografinio regioniško aspekto problemišką istorinių lietuvių liaudies dainų publikacijų vietą Rimanto Balsio tyrimų medžiagos kontekste. Deramą vietą čia gauna gausi ir aktuali Veliuonos apylinkėse (t. y. už Mažosios Lietuvos ribų) A. Juškos užrašytų ir paskelbtų liaudies dainų rinkinių medžiaga. Kita vertus, šios nuostatos pagrindu už šio tyrimo ribų lieka didelė dalis G. H. F. Neselmano (Nesselmann) 1853 m., Ch. Barčo (Bartsch) 1886–1889 m. paskelbtų Mažosios Lietuvos krašto lietuvių liaudies dainų dalis. Autoriaus sudarytame Mažosios Lietuvos žvejų dainų žanrų ir tipų sąvade yra išskirti 334 įvairių (vestuvinių, šeimos, jaunimo, meilės, darbo, kalendorinių, mitologinių, karinių bei dainų apie gamtą) dainų tipai. Tuo pat metu siekiant kuo geriau atskleisti bei išryškinti Mažosios Lietuvos žvejų dainų sandaros, turinio ir poetikos ypatybes, tiriamoji medžiaga lyginama su kitų Lietuvos regionų dainomis bei latvių žvejų dainomis, papildomų argumentų ieškoma etnografiniuose, istoriniuose, kalbiniuose ir kituose lietuvių, latvių bei kitų tautų šaltiniuose.

Vertinga yra šioje monografijoje pateikiama medžiaga apie vandens telkinių pavadinimus, toponimus, dievus ir deives bei *mergatės* įvaizdžius žvejų dainose, laivo statymo (dirbdinimo, kūrimo) ir plaukimo laivu simboliką. Verta pritarti ir prof. habil. dr. Audronės Kaukienės teiginiams, kad „kruopšti ir kvalifikuota medžiagos atranka, originalus ir pakankamai motyvuotas knygos objekto – žvejų dainų – apibrėžimas, išsami tų dainų sandaros, turinio, poetikos lyginamoji analizė, paremta gausia etnografinė, mitologine, istorine, kalbine lietuvių, latvių bei kitų tautų medžiaga,

leidžia knygos autoriui iš žemdirbiškos kultūros išskirti ir visapusiškai aptarti unikalią Mažosios Lietuvos žvejų subkultūrą“ (p. II).

Monografijoje skelbiama žvejų tautosakinės medžiagos analizė skatina susimąstyti ir apie recenzentui čia kylančias problemas. Pirmoji jų yra susijusi su šiame leidinyje tiriamos lietuvių ir latvių tautosakinės medžiagos santykiu. Autorius logiškai pratęsia savo tiriamų tradicinių žvejų dainų arealą šiaurės kryptimi ir lygina jas su analogiškais latvių žvejų dainuojamosios tautosakos pavyzdžiais. Jis pabrėžia, kad čia „(...) siekiama išryškinti ir aptarti Mažosios Lietuvos žvejų dainų sandaros, turinio ir poetikos ypatybes, palyginti jas su (...) kaimynine latvių dainuojamąja tradicija. (...) Tiriamoji medžiaga (...) lyginama (...) ir su latvių žvejų dainomis“ (p. 8–9). Šaltinių apžvalgoje (p. 11–16) yra išsamiai aptariami lietuviški Mažosios Lietuvos žvejų dainų šaltiniai, pradedant Pilypu Ruigiu ir baigiant 1997 metų Klaipėdos universitete paskelbtais leidiniais. Tuo tarpu latviška medžiaga yra paimta tik iš vieno šaltinio. Tai 1979–1984 metais išleistas penkiatomis „Latviešu tautas dziesmas“, kurį pats autorius vertina kaip „(...) susilaukusį gana prieštarų vertinimų ir kritikos“ (p. 16). Ir tik tarp kitko pateikiamos abstrakčios nuorodos į K. Barons, H. Visendorfs 1894 – 1915 m. paskelbtą šešiatomį „Latvju dainas“, P. Šmits 1936 – 1939 m. keturtomį „Tautas Dziesmas“ ir 1990 m. antrąjį Krišjano Barono dainų rinkinio leidimą. Atsargus latviškosios šaltinių dalies pristatymas verčia abejoti monografijoje pristatomos latviškosios tyrimų dalies šaltinių kiekybine ir kokybine sudėtimi. Kiek ten yra išsamiems lyginamiesiems tyrimams aktualių latvių žvejų dainų, jų tipų, siužetų, kitų aktualių jų bruožų? Skyriuje „Lietuvių ir latvių dainų lyginamųjų tyrinėjimų apžvalga“ (p. 20–26) į šį klausimą atsakymo taip pat pasigendama, tad kol kas kyla abejonių, kad leidinyje pateikiami latviškų šaltinių tyrimų rezultatai gali būti fragmentiški ir atsitiktiniai.

Kita vertus, derėtų pažymėti, kad čia aptariamoje R. Balsio monografijoje publikuojami teiginiai yra aiškiai suformuluoti, tekstas nėra perkrautas įvairiomis sunkiai skaitomomis nuorodomis, citatomis ar statistinės informacijos srautu. Pamaro krašto žvejų dainos, matyt, bus ir toliau įvairiais aspektais tiriamos kitose R. Balsio lyginamosiose etnografinėse studijose, šios srities moksliniam atradimams erdvės čia yra dar labai daug.

Monografijoje gausu taiklių pamaro žvejų liaudies dainų poetikos – metaforų, simbolių – interpretacijų, įtikinamų lokalinės bei archajiškosios leksikos (Bangpūčio, budumo, marių veršiukėlių ir kt.) aiškinimų. Skaitytojui suteikiama galimybė pastebėti ir prisiminti, kad nuo senų senovės gyvename prie jūrų maružių, kad ta erdvė nuo senų laikų buvo ir yra paslaptinga, o neretai ir bauginanti. Kita vertus, jau daugelį amžių šio krašto dainos, matyt, rūpėjusios tiek lietuvių, tiek ir latvių ar kitų, dar tolimesnių Baltijos regiono tautų žvejams, skatino poetiškai ir filosofiškai žvelgti tiek į nuolat atšiaurų, bangų mūšos plaunamą žvejiškosios kasdienybės romantikos bei prozos kupiną gyvenimą, tiek ir į pačius save.

SEMINARO
„1944 M. PAB.–1945 M. ĮVYKIŲ RYTPRŪSIUOSE
ISTORINIS VERTINIMAS“

ANOTACIJA

Hektoras Vitkus

Šių metų spalio 27-ąją Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete įvykusį seminarą-diskusiją „1944 m. pab.–1945 m. įvykių Rytprūsiuose istorinis vertinimas“ apibendrinti įprastos anotacijos rėmuose nebūtų tikslinga. Jau pati seminaro tema bei mokslininkų pranešimai (Dr. Vygantas Vareikis „Genocido koncepcijos“, Dr. Ruth Leizerowitz „Kolonijinė prievarta ir genocidas“, Dr. Liucija Arbušauskaitė „Genocido sąvokos vartojimo *Mažosios Lietuvos enciklopedijoje* analizė ir komentarai“) ženklino, kad diskusijoje bus balansuojama ties moksliniam pažinimui jautria riba, atskiriančia objektyvų istorijos vertinimą nuo subjektyviai istorinę atmintį konotuojančių procesų. Renginio moderatorės humanitarinių mokslų daktarės, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos tyrimų instituto direktorės Silvos Pocytės, pristačiusios esmines gvildenamos temos problemas, išvalgos lokalizavo objektyviam Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių Rytprūsiuose suvokimui kliudantį procesą – šiandieną intensyvėjantį polinkį istorinėje lietuvių atmintyje adaptuoti žaizdotą Rytprūsių vietos gyventojų ir čia atsidūrusių karo pabėgėlių likimą nekritiškais genocido koncepcijos interpretacijomis. Akivaizdu, kad tokios prieigos praktikavimas nėra pajėgus įvertinti aktualius istorinius įvykius kontekstiškai ir kompleksiskai. Įvardytąją tendenciją seminare stengtasi reviduoti racionaliais moksliniais argumentais bei kritišku dialogu su istorinės atminties lygmenimis.

Įvykiai, kuriuos galėtume vertinti kaip genocidą, žinomi iš seniausių laikų: asirų žudynės VIII–IV a. pr. Kristų, Trojos sunaikinimas, romėnų sugriauta Kartagina; apie genocido atvejus aptinkama žinių Biblijoje, graikų ir romėnų istoriniuose šaltiniuose; genocido įvykių liudijimų gausu Aukso ordos, kryžiuočių žygių aprašymuose; armėnų genocidas; nacių genocidas prieš žydus; genocido proveržiai buvusioje Jugoslavijoje, Kambodžoje, kai kuriose Afrikos valstybėse. Šitaip komponuodamas savąjas išvalgas, pirmojo pranešimo autorius Dr. V. Vareikis pabrėžė, kad teorinė genocido sąvokos vartojimo koncepcija (Jungtinių Tautų Asamblėjoje 1948 m. gruodžio 9 d. priimta *Genocido konvencija*) neapima socialinio prievartos taikymo aspekto. Jo nuomone, svarbiausią įtaką tokiai formuluotei padarė holokausto unikalumo priešasčių suvokimas, kuris ilgainiui suklostė ir pagrindinį atminties kultūros politikos idealą – „daugiau niekada“ principą. Deja, nauji genocido reiškiniai pasaulyje byloja, kad šis imperatyvas nėra veiksnus, nesugeba užkirsti kelio naujiems žudančios prievartos proveržiams. Modernųjį genocidą, pranešėjo nuomone, išskiria technokratiškumas: tam tikros genocido technologijos, kurių visuma panaši į tai, ką galėtume pavadinti „programine genocido vadyba“. Antra vertus, konkrečių prievartos faktų pripažinimą genocidu ženkliai komplikuoja geopolitinė konjunktūra: pavyzdžiui, armėnų genocidas iki šiol nėra pripažintas tarptautiniu lygmeniu, nes tai neatitinka Turkijos kaip strateginio tarptautinės JAV politikos partnerio interesų.

Klausimas apie lietuvių genocidą, Dr. V. Vareikio nuomone, išlieka ir dar ilgai liks atviras. Vis dėlto nėra svarių faktų, patvirtinančių nacistinės ar sovietinės „programos išnaikinti lietuvius kaip tautą“ buvimą. Tačiau gausu neginčijamų įrodymų apie lietuvių dalyvavimą masinėse žydų bendruomenės žudynėse. Taigi būtų galima „lietuviškomis sąlygomis“ projektuoti vieno iš *Historikerstreit* diskusijos Vokietijoje pradininkų, Ernesto Nolte'ės, subrandintą formulę: „vienos tautos atstovų dalyvavimas kitos tautos žudynėse negali pateisinti skaudaus pirmųjų likimo“. Juo labiau istorinis Antrojo pasaulinio karo procesų kontekstas kalba, kad lietuviai nacistinio okupacinio re-

žimo laikotarpiu galėjo išvengti genocido, o žydų bendruomenė tokios galimybės neturėjo. Reikia identifikuoti Lietuvos visuomeninėje komunikacijoje išlaikančią populiarumą tendenciją ieškoti dviejų genocidų (žydų ir lietuvių) lygiavertiškumo. Kaip žinoma, šis mąstymo inertiškumas blokuoja kolektyvinės istorinės lietuvių atminties pozityvumą aktualizuojamu klausimu „dvių genocidų simetrijos“ teorijos implikuojančiomis išvadomis. Kelia susirūpinimą ir kitas dalykas – mažai objektyvios lietuvių genocido interpretacijos jau operacionalizuojamos Lietuvos vidaus ir užsienio politikoje. O tai reiškia, kad „galutinio brūkšnio“ ar „nulinio atskaitos taško“ principai lietuvių genocidu vadinamos patirties atžvilgiu dar neturi galimybių realizuotis. Galima prognozuoti, jog šios negatyvios tendencijos toliau brandins terpe *istoricistinei* tradicijai – istorijos interpretavimo klaidoms istorinėje lietuvių atmintyje dar giliau įsirėžti; nematyti šiuose istoriniuose procesuose veikusių *etninio valymo* momentų.

Iki šiol Lietuvoje tebevykstančiuose debatuose dėl mažlietuvių genocido antroji pranešėja Dr. Ruth Leiserowitz išvelgia visų pirma politinius argumentus ir komparatyvinius orientavimosi į holokaustą momentus, kurie nesiekia ir nebrandina nors kiek toliau siekiančios analizės. Todėl prie aktualizuojamos problematikos siūlyta priartėti nauju – *postkolonijinių tyrimų (postcolonial studies)* metodologiniu instrumentariumi, įgalinančiu perprasti ir problemiška išvaldyti šiandien dar mažai pažįstamas *kolonizuojančiųjų* ir *kolonizuojamųjų* mentaliteto buvusiuose Rytprūsiose klostymosi ypatybes. Analitinė jų raidos kontekstų ir kompleksų interpretacija atvertų naujus *kolonializmo, kolonijinės prievartos* ir *genocido* kategorijų sampratos aspektus.

Britų istorikas Normanas M. Naimarkas atskiria genocidą nuo etninio valymo (*etnocido*) teiginiu, kad „genocidas reiškia parengtą dalies arba visų kokios nors etninės, religinės arba tautinės grupės narių žudymą; o etninio valymo intencijos, priešingai, numato tautos ir, esant galimybei, jos pėdsakų pašalinimą tik iš apibrėžtos teritorijos“. Iš šio koncepto matyti, kad riba tarp genocido ir etninio valymo politiką įgyvendinusių deportacijų yra sunkiai skiriama, būtent: žmonės, kurie prieštaravo priverstiniam iškeldinimui iš tėvynės, dažniausiai buvo nužudomi. Erico Weitzo įsitikinimu, komunistinis režimas skirstė ir persekiojo žmones išimtinai pagal klasinę jų priklausomybę arba pagal jų „pavojingumo“ režimui potencialą. Vėliau šis identifikavimas buvo radikaliai supaprastintas religine arba tautine tapatybe, kurios atstovai turėjo „pradingti“. Genocidas visada esti visos visuomenės bendras nusikaltimas, nepaisant to, kad jos struktūros gali pasižymėti visomis modernių visuomenių charakteristikomis. Tačiau reikia suprasti, kad genocido planavimas bei vykdymas visada išsiskiria tautinės specifikos procesais, kurie ir suklosto kiekvieno genocido istorišką unikalumą. Aktualizuojamo laikotarpio įvykių Rytprūsiose atžvilgiu galima kalbėti istorinėmis *etnocido* sąvoką eksplikuojančiomis kategorijomis, kurios turi galimybes, tačiau turi ir ribas. Mokslininkai, užsiimantys šių prievartos procesų tyrimais, kartu turi prisiimti milžinišką atsakomybę, kad išvengtų *martyrologinio* inertiškumo savo darbuose.

Būtina pritarti Dr. Liucijos Arbušauskaitės konstatacijai, kad genocido sąvoka ženkliai stereotipizavo istorinį mąstymą Lietuvoje. Antai terminą *genocidas* įvairios visuomenės grupės čia vartoja bemaž kaip universalią paradigmą vietos gyventojų padėčiai 1944–1953 m. apibūdinti. Krenta į akis tai, kad šis įprotis atpažįstamas ir *Mažosios Lietuvos enciklopedijos* (T. 1, p. 446–450) dalyje, skirtoje vietinių gyventojų genocido temai Rytprūsiose Antrojo pasaulinio karo pabaigos laikotarpiui atverti. Įstabu, tačiau ši leidinyje naudojamos medžiagos modeliavimo charakteristika neatliepia enciklopedijoms subordinuojamos svarbiausios preferencijos – akademiškumo kriterijaus. Aptariamajame leidinyje eventualūs genocido prieš Karaliaučiaus krašto gyventojus procesai neanalizuojami nei istoriniu kontekstu, nei kompleksiskai. Galima kritikuoti tokią istorijos interpretavimo savivalę, tačiau daug svarbiau siekti suprasti ją skatinančius procesus. Daugiausia lemia pačių mokslininkų klaidos: genocido sampratą lietuviškame mentalitete dominuojančių formulių lakumas įgalina imtis visai neistoriškų interpretacijų ne tik viešojoje komunikavimo erdvėje, bet ir akademinėje bendruomenėje. Sąlygas tokiai praktikai sudaro patys mokslininkai (net (sic!) istorikai), kurie iš tiesų racionaliais moksliniais argumentais turėtų visuomenei diegti istorijos objektyvumo lūkestį bei racionalius instrumentus ją iškraipantioms iniciatyvoms neutralizuoti. Tačiau istoriniame ko-

lektyvinės atminties lygmenyje paplitusi genocido terminologija pasižymi ypatingu gyvybingumu: keičiantis socialinėms, politinėms ir kultūrinėms išgyvenamos dabarties sąlygoms (kompensacijų karo aukoms siekimas ir etc.), genocido samprata yra joms adaptuojama naujais „istorinių faktų“ įprasminimais. Kaip žinoma, ne per seniausiai genocido sąvokos turinį pradėta siekti papildyti Rytprūsių vokiečių ir mažlietuvių likimo įvertinimais sovietinio režimo vykdyto brutalumo kontekste. Reikėtų manyti, kad šiuo būdu siekiama įreikšminti prievartą, taikytą prieš šias gyventojų grupes. Tai įrodo, kad genocido sampratos kūrėjai nesugebėjo išvengti ją sudarančių sąvokų vartojimo reliatyvumo, kuris įvairiomis istorinio mąstymo klišėmis (skatinimas Raudonosios armijos kariams „žudyti visus“; moterų prievartavimas; deportacijų vykdymas ir etc.) stipriai veikia ir *Mažosios Lietuvos enciklopedijos* medžiagos perteikimo koncepciją. Negalima sutikti su joje formuluojamu teiginiu, kad tik sovietinė propaganda subrandino ir instrumentalizavo šias ideologines schemas, skirdama jas raudonarmiečių prievartos prieš vietinius gyventojus ir pabėgėlius inspiracijai. Šiuo atveju būtina prisiminti, kad ir Vakarų sąjungininkų stovykloje vyko analogiški procesai. Tačiau svarbiausia konstatuoti, kad šias analogijas redukuojančiose komunikatyvinėse ir kolektyvinėse lietuvių istorinės atminties operacijose, kurias perima ir *Mažosios Lietuvos enciklopedijos* autorių kolektyvas, faktologiškai išsiskiria rimti netikslumai. Liudijimai apie vietinių gyventojų nužudymus ar moterų išprievartavimus labai dažnai neatitinka juos atspindinčios dokumentacijos. Ir atvirkščiai, dokumentacija dažniausiai neatitinka įvykių paliudijimų. Pavyzdžiui, raudonarmiečiai prievartavo ne tik lietuves ir mažlietuves. Buvo prievartaujamos ir rusės, ir ukrainietės, ir baltarusės. Pačių dokumentų konkrečioms prievartos prieš moteris aktams komentuoti taip pat nėra daug. Tačiau jie indukuoja, kad atvirkščiai kai kuriems *Mažosios Lietuvos enciklopedijos* autorių teiginiams masinių prievartavimų aktualizuojamoje teritorijoje kalbamu laikotarpiu nebuvo. Reikia priminti ir kitą aktualų aspektą: moteris nuo neatmenamų laikų yra ypatingas karo grobis. Tai objektyvus ir moksliskai įrodomas dalykas. Tačiau aktualizuojamų įvykių kontekste buvo labai lėtai suvokta, kad tai – problema, susijusi su karo nusikaltimais. Todėl nėra nieko nuostabaus, jog ir priemonės šiems nusikaltimams kvalifikuoti ir dokumentuoti buvo pradėtos taikyti ne iš karto. Būtina suprasti dar vieną dalyką: karo prievartos padariniams Rytprūsiose įvertinti reikšmingas ir potrauminio streso sindromo susiklostymas tiek pavienio žmogaus, tiek jo artimųjų, tiek visos visuomenės potyriuose, darančiuose įtaką „objektyvių“ istorijos faktų, adaptuojamų istorinėje atmintyje, atrankai. Tas pat pasakytina ir apie buvusios Rytų Prūsijos gyventojus, išgyvenusius deportacijas. Vis dėlto būtina suprasti, kad priverstinis šių žmonių išvežimas jiems kartu buvo ir reali galimybė išvengti prievartos. Nereikia ypatingų pastangų suvokti, kas galėjo atsitikti jiems pasilikus. Deja, išskirtieji momentai, atitinkantys konkrečias *etnocido*, bet ne *genocido* charakteristikas, aptariamose *Mažosios Lietuvos enciklopedijos* dalyje nėra aktualizuojami, vadinasi, nepripažįstami. Joje einama paprasčiausiu, „dėkingiausiu“ keliu: subjektyviais paliudijimais ir istoriografinėmis operacijomis modeliuojama įvykių interpretacija, atliepanti ne objektyvų vykusių procesų kontekstą, o kolektyvinės lietuvių atminties tekstūrą. Neverta abejoti, kad šis esminių akademiškosios istorijos principų nuvertinimas, konkrečiai – hiperbolizuotas genocido sampratos projektavimas Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir pokario įvykiams Rytprūsiose, turės rimtų pasekmių. Tai pasitvirtina šiandieninėje racionalios mokslinės argumentacijos ir dažniausiai politizuojamos „tautos istorinės atminties“ puoselėtojų sąveikoje: identifikuotos istorinės priegos tendencingumas rimtai trikdo duomenų patikimumo siekiančius mokslininkus ir dar labiau sunkina jų įstangas įveikti plačiosios visuomenės nenorą operuoti empiriniais argumentais.

Seminare nuskambėjusios mintys byloja, kad Rytų Prūsijos problematiką tyrinėjančius istorikus turėtų jaudinti genocido sampratos operavimo pliuralizmas. Būtina intensyviai diskutuoti dėl *genocido* ir *etnocido* paradigmu aktualizuojamo konteksto atžvilgiu priešpriešas ir sutapimus. Tai gali paskatinti peržiūrėti senas sąvokas, įtraukti į jas ženklus pokyčius, atveriant naujas perspektyvas tyrinėtojams, kartu padedant jiems išvengti nagrinėjamos problematikos neapibrėžtumo bei reliatyvumo.